

POJAM I PROBLEM TJESKOBЕ

Mijo SKVORC

»Tjeskoba je nešto neizrecivo. Osjećamo je i proživljavamo, ali je slabo op.sujemo.« (M. Eck, *L'Homme et l'angoisse*, str. 20)

Pastoralna uredba o Crkvi u suvremenom svijetu, »Gaudium et spes«, nalik je na duhovni periskop. Crkva kroz nju gleda suvremeni svijet. Četiri uvodne riječi potresaju savjest: »Radost i nada, žalost i tjeskoba...« Saborski dokumenat odzvanja teškim iskustvom. Tjeskoba je toliko zamračila naš vijek i opčinila ljudsku misao da s njome treba računati, ako želimo s njome obračunati. Čovjeka treba ispitati da bismo ga mogli spasiti. Potrebno je smiono motriti njegov put koji počinje progonom a svršava sudom. I shvatiti zašto mu i kolijevku i lijes zaljevaju suze. Zašto dršće otkad diše. Zašto je jedino tjeskobno biće, biće u tjesnacu.

U dva prikaza želimo iznijeti »filozofiju« i »teologiju« tjeskobe. A to znači da bismo je željeli s čovjekom ispitati i s Kristom riješiti. Evo prvog prikaza.

I. FILOZOFIJA ISPITUJE TJESKOBУ

Misliloci razmatranjem doznaju ovo: čovjeka je na svijetu brzo spopala mučnina. Kad je izašao »dobar iz ruku Stvoriteljevih, ali se je pokvario u svojim vlastitim« (Rousseau), morao se rasplakati. Welt-schmerz nije tvorevina suznog romantizma. Egzistencijalistički krik nije probio istom u našem stoljeću. Lamartine je pametno nazreo da je tuga pohodila svijet u prvom svjesnom eonu. Melankolija, koju je Chateaubriand obožavao, spuznula je na zemlju sa stabla iskušenja, skliznula je sa zmijske kože. Odonda se čovjeku otvara samo jedna dilema, kaže bezbožni Przybyszewski: ili da bježi ili da se opija. I opijanje je bijeg! To je pribjegavanje svakodnevnoj zabavi, divertissementu, kako zapisa Pascal. Droge nisu izmišljene u dvadesetom stoljeću, kao ni bol. Samoubojstvo je klasično opisao Goethe u Wertheru, ali je to bila napast već za Kaina. Carlyle napisao doduše da je Werther »prvi znak one strašne, žalosne pjesme, koja je oprčala gotovo sve zemlje i toliko zaniijela sluh ljudi da su za drugo postali gluhi«. Ali to je bio samo dirigentski znak za forte, fortissimo...!

Tjeskoba kao da se ruši s neba, kao da vreba svuda na zemlji. »I možda se netko igra suncem i zvijezdama« — pita se tjeskobni čovjek sa Schnitzlerom. »A koga mi to u nevolji čekamo?« — pita se pred praznim obzorjem s Becketom »čekajući Godota«. Čovjek osjeća da je manje ušiven u svoju kožu nego u bezizlaznost. Bačen je na svijet, u tamu i pred grozna pitanja, pred bol i strah, pred odlazak i smrt. Bačen odnekud i bez svoga pristanka, odvlačen nekud i protiv svoje volje — gotovo se prirodno pretvara u pobunu i revolt.

Nije samoubojstvo, taj mučni uzmak, jedini filozofski problem kao što je mislio Camus. Ali je to prastara napast čovjekova. Izmaknuti ukloniti se zlu, zaobići zlokobnu prijetnju makar i kroz ništavilo, makar i bijegom u nepoznato — oduvijek to izaziva ljudsko srce. Nije Kafka morao dočaravati »procesa« gdje nam se sudi a da ne znamo zašto... Zamišljeni biolog Rostand iskreno govori da je tjeskoba njegove duše vezana uz život, »l'angoisse d' être«.

Moramo ipak priznati da je u naše vrijeme tjeskoba prodrla u pore čovjeka pozemljara dublje i ubitačnije no ikad prije. Naše je vrijeme preuzelo definiciju »tjeskobnog vremena«, »čekanja Godota«, »dvadeset i petog sata«, kad je »smrt čovjekov zanat«, vrijeme puno strave. Tjeskoba nije odsjela u filozofskom kabinetu, niti vreba samo na posljednje očajnike. Eto je u filozofiji, koja više ništa pravo ne prosuđuje, a govori grozne besmislice; vlada sociologijom i etikom, stavljajući u srca prijetnje i nepovjerenje; prodrla je u umjetnost, prepunu seksualizma, proklinjanja i rasula; javlja se preko antiromana i antidrama, antireportaža i antifilmova, antimaterije i antiduha... kao zajednički Besmisao. Čovjek osjeća sve bolnije da je izgubio Sebe, a nije našao Drugoga!

I što je najgore: i ono naočigled najotuđenije tjeskobi — vodi u tjeskobu! Bijeg od cilja i odgovornosti, zaborav djela i dužnosti, ljubav prema uspjehu i napretku — baca srce neposredno u zabavu, razonodu i opojnost. Kako dugo? Može li se zaustaviti lamartineovski »trenutak sreće«? Smire se na tren živci, biofiziološki se popusti instinktu, drogama se i alkoholom umrtvi svijet, u društvu čovjek potone i proda osobnost, samoubojstvom pokuša zbaciti teret... No to je samo jasan signal da je progon stvaran, put bezizlazan, nemoć neopisiva. Nakon svega toga tjeskoba vulkanski probija još strašnija i neumoljivija. Izgubiti osobnost ne znači otkloniti tjeskobu. Ona se kroz paranoju i slične poremećaje kadikad podvostručava i još bolnije guši. Ako trka za zaboravom znači da je tjeskoba u porastu, onda je danas neopisivo narasla. Nikad se nije više bježalo, nikad se nije tjeskobnije živjelo.

DOŽIVLJAJ TJESKOBNE

Nije taj doživljaj posve isti u srcu djeteta i odrasla čovjeka. Kod Novalisa, Byrona, Lenaua i drugih romantika iz podneblja *Weltschmerz*a i kod Rilkea, Kafke, Heideggera, nagnutih nad ponore egzistencijalnih, posljednjih pitanja. Taj se doživljaj mijenja s podnebesjem, s boja ma socijalne pripadnosti i klase, prema izobrazbi i kulturi, prema karakteru i odgoju. U to ne sumnjamo. Ali njegova temeljnica, njegova uvjerljiva i teška riječ u svima odjekuje podjednako ozbiljno.

Tko je zrio za čovjeka, dozrio je za tjeskobu.

Tko će to stanje definirati ili opisno predočiti? Tjeskoba je donekle trofazna, troelementarna: u njoj se razabire sudbonosna neuklonivost (fatalité); nemoć da si pomognemo (impuissance); i neminovna i neprijetna prijetnja, naročito u liku smrti (catastrophe imminente).

U tjeskobi se kupa čitavo biće. Sve u čovjeku prožima, ništa joj ne izmiče. Osvaja ga psihosomatski. Zbog nje gubi apetit, loše spava, često povraća, muči se, dršće i duševno svija. Glavobolja, astma, čir na želucu, razni drugi poremećaji prate tjeskobu. Camus u »Kaliguli« piše o tim simptomima: »O Cezonijo, znao sam da mogu pasti u očaj, ali nisam znao što ova riječ znači. Mislio sam da je to bolest duše. Ali nije. Trpi i tijelo. Muči me moja koža, pate prsa i udovi. Glava mi je provrtana i tijelo naduveno. A najgornije — to je ovaj okus u ustima: ni krv, ni smrt, ni groznica — nego sve zajedno!«. Slično je tjeskoba opisana u knjizi Jobovoj, u Ps 21, na mnogim stranicama modernih romana...

Tjeskoba boravi u tjeskobnoj osobi, zato je nužno relativna. Njeno je prvobitno sjedište u centrima nagonskog života. Ali se može vezati s umskim predodžbama i smjestiti u kortikalnu zonu, intelektualizirati se i čovjeka tresti gotovo neovisno o vegetativnim procesima na koje utječe. Za tjeskobna čovjeka, znamo, sve ono što ne stoji u »vidnom polju tjeskobe«, nekud potamni i ode u nevidno. Kakav beznačajni detalj može i tjeskobu učiniti smiješnom: čovjek se utapa, a misli samo na naciale!

Tjeskoba raste i penje se prema »cistoј tjeskobi« kroz nutarnju tjeskobnu neurozu (la névrose d'angoisse). Ako se propast udaljuje, tjeskoba se stišava. Naglo se diže ako u prvi red probiju moji interesi. Uvijek je zapravo u pitanju život, nečiji život. Propadaju li nežive stvari i nema prave tjeskobe. Jedino pritisne dušu ako su stvari vezane s našim životom (kuća, rad, plaća, osiguranje i dr.). Rekosmo da u bit svake tjeskobe ulazi fatalnost, nemoć i bliska prijetnja. To je sudbinski, fatumski usud, tamnica u koju ne ulazi nikakvo svjetlo. »Smrt, izdaja, očaj — eto ih, sasvim su spremni. I bljesak, oluje, šutnje, sve šutnje... I nema više nade, gadne nade. Znaš da si uhvaćen, da si napokon ulovljen kao štakor, sa svim nebesima na leđima i da možeš samo još vikati«, piše Anouilh u svojoj »Antigoni«. Možda više ne možemo ni vikati!

Tjeskoba nadrasta svakodnevni strah. Ona dolazi u nas — iz nas: u bitku se zalegla zbog ograničenosti, otuđenosti i osuđenosti. »Malum arduum futurum« prelazi u novu kvalitetu: »malum arduum existentiae! Strah je u nama doklegod možemo izbjeći. Tjeskoba je novost zato jer zatvara sva vrata i prozore. Nikakva *exodus* osim poništenja. Nikakva izlaza osim grobnoga. Nikakve procjene osim osude. To je posljednja od šest vrsta straha o kojima piše Ivan Damaščanski (PG 94,932): to je »agonia«, strah pred nečim što nam prijeti a da ne znamo pravo ni odakle, ni zašto, ni koliko.

Tjeskoba je proporcionalna nesigurnosti i nemoći. Raskoljnikov nije uhvaćen, ali pati; "undique pressiones et angustiae," rekli bismo s Apostolom, Ima i malih tjeskoba s osjećajem prilične nesigurnosti, recimo, na carinarnici kad prenosimo zabranjenu robu!

Nije se teško domisliti da će biti nešto drugo Kierkegaardova tjeskoba krivnje pred Svevidećim, drugo opet Sartreova tjeskoba stida

pred očima drugih koji nas bezobrazno demaskiraju, a drugo tjeskoba Greeneova Scobiea, koji se vrti i nemoćno skriva pred Bogom i savješću, pred ženom i svijetom . . .

Ljudi tjeskobu doživljuju. Neki su je htjeli ispitati. Iznijet ćemo tri suvremena i glasovita misaona postupka i rezultate do kojih dođoše njihovi začetnici: Freud, Kierkegaard i Heidegger.

FREUD I TJESKOBA POŽUDE

Mnogi misle da je Sigmund Freud u 25. poglavlju svoga »Uvoda u psihoanalizu« najpreglednije prikazao tjeskobu. On je promatra na panseksualnom temelju čovjekova bitka. Opisuje tjeskobu što je doživljavamo radi vanjskih neobičnih događaja i strahota. No to je, veli, za čovjeka tako relativno da znanosti gotovo ništa ne koristi. Zato Freud kopa dublje tražeći posljednji uzrok neurotskih tjeskoba, s kojima je u sprezi toliko životnih pojava. Tjeskoba nastaje, piše Freud, u samom rođenju. To je bila početna borba za presudni »biti ili ne biti«. Prolaz kroz tjesnac, prvi krik, zahvat zraka bez kojega bi neminovno došla smrt — urodiše tjeskobom. To je bila prva tjeskoba toksičke prirode (Dr Eck i Jean Wahl ustaju protiv ove teorije o prauzroku tjeskobe, tvrdeći da ona ne može ničim biti dokazana. Uz to je važnije znati zašto se tjeskoba u nama zadržava nego to kako prvobitno nastaje). U nekih ljudi očita je »neuroza tjeskobe«. Izrasta iz raznih fobija, koje su nalik na prijetnje egipatskih zala, samo su mnogo brojnije. (Darwin je opisao strah pred zmijom koja se dizala oko njega, mada je bio zaštićen staklom!) Neurotska se tjeskoba ne mjeri toliko sadržajem koliko snagom. Ima fobija koje nemaju pravog uzroka, tvrdi dalje Freud. I to su one najgroznije. Sve se te fobije svrstavaju u »histeriju tjeskobe«. Neke nastaju kasnije, ali se mnoge povlače iz djetinjstva. Freud je pravilno rekao: gdje god ima tjeskobe, mora biti i njezin uzrok. Ali je teško dopustiti da se za svako tjeskobno stanje moramo spuštati u bezdan požude, libida. Svaka frustracija nagona, svako njegovo neprirodno kočenje ili kasnije krivo usmjerenje, uporno tvrdi Freud, mora čovjeka negdje osvetljivo i nemilosrdno kazniti. Djeca će patiti zbog Edipova i Elektrina kompleksa; zaručnici i supruzi radi neispunjenih želja i odnosa; ljudi uzdržljiva života skrivat će se iza paravana neurotskih zapleta i oboljenja. U svemu tome cereka se nezadovoljeni libido, izvor svake tjeskobe. Teško je vidjeti, priznaje Freud, »kako se tjeskoba rađa iz požude«, ali je drugačije ne možemo tumačiti. Freud nadodaje da su i psihički elementi jaki. Poznati su kao potisnuće (refoulement). Tjeskoba se rađa u tjesnacu i sukobu, kad se čovjekov Ja usprotivi požudi. Pred požudom želi pobjeći kao pred kakvom stravom. Ako na vrijeme dozna što se u libidu skriva i kako se taj gordijski čvor muke rješava, otklanja tjeskobu.

Zanimljive su svakako djetinje tjeskobe. Sto primitivce plaši zbog neznanja, to djecu straši zbog neiskustva. Dijete dršće radi svoje sigurnosti i života. Nije li razlog tome što je bilo sigurno u majčinu krilu i na njenim rukama i što je s ljubavlju čitalo povjerenje s njena lica? Freud pretpostavlja da je glavni razlog djetinje tjeskobe potiskivani djetinji libido. Bijeg djetinjeg Ja ispred požude donosi tjeskobu stanja

Freud mora ići dalje. Mora priznati da požuda ipak ne tumači svih tjeskobnih prijetnji. Freud kao posljednje obrazloženje doziva — instinkt smrti. Agresivni i sadistički nagoni, instinkt rušenja i ništenja ostaju često neispunjeni. Tada biće napune tjeskobom. Eck priznaje da je freudizam (uz koji i on tehnički pristaje) nemoćan kad se radi o egzistencijalnim pitanjima. Freud nije odgovorio na ono najbolnije: zašto smo tjeskobni u svim slojevima bitka i opstanka? Eck i Vuillemain tvrde, protiv Freuda, da je najteža tjeskoba ona koja preskače iz nagona u refleksiju, stojeći nemoćno pred pitanjem posljednjeg usuda i ništavila. O tome Freud ne zna ništa reći.

KIERKEGAARD I TJESKOBA GRIJEHA

Sören Kierkegaard napisao je opsežan traktat o tjeskobi i još jedan o očaju. Ne gleda tjeskobe somatski, nego duhovno. Niti u osobno-panseksualnom, nego panharmatskom, svegrešnom svijetu. Kierkegaard je sav svoj kratki život bio pritisnut očajem i tjeskobom, uza sve dvoičnosti i dvoznačnosti kojima su ispunjeni njegovi dani i spisi. Nosio je masku na licu, mučio je muku u srcu. Najprije je doživio tjeskobno svoga oca i grijeh njegove bogohule, još kao dječarac. Na nj je legla tmurna uspomena na majku i neuspjeh ljubavi kod Regine Olsen. Bio je izopćen iz crkvene zajednice, kao nekoć Spinoza iz sinagoge. Sto mu je preostalo osim tjeskobe?

U svim djelima pojam tjeskobe spleo se usko s pojmom grijeha. Tjeskoba je u čovjeku kakav uistinu jest. Zato je Hegel za Kierkegaard blijed i bezizražajan filozof, jer ne dršće nad grijehom. U »Ganzheitu«, čudno zavitalanoj razvojnoj cjelini berlinskog panteiste, nema mjesta za tragičnog čovjeka. Kierkegaard je zabavljen samo njime. Našu veličinu i bijedu uočava u grijehu. Grijeh vodi do ruba ponora, u kom se nazire dno čovjekove strašne naravi.

Ni grijeh ni tjeskoba nisu hegelovski umjetni koncepti. To su doživljaji dana i noći, hvataju za gušu, i za dušu, nose u tamnu vrtoglavicu. Koliki su s Pascalom to doživjeli! Grijeh je nadrastao sokratovsku intelektualističku etiku, bacio nas u egzistencijalistički potres i osobni slom. Grijeh oštro zadire u transcendentni svijet. Shvaća se u svjetlu toga svijeta, liječi se lijekom toga svijeta. Individualan je, pozitivan, transcendentan i diskontinuiran. Grijeh je konkretna doživljenost. Niče iz čovjeka, iz bića i vremena. Ubran je s drveća spoznanja dobra i zla. U njemu se Ništa javlja kao Bitak. Ništa lovimo kao Nešto. Time svijest našeg stanja pred Bogom postaje pozitivna. Grijeh je kidanje s nadsvijetom. Nagao je poput munje, zasljepljuje poput nje.

Da nema grijeha, ne bi bilo tjeskobe. Ona se doduše javlja i prije grijeha, ali kao sumrak koji doziva noć, iz koje se nanovo rađa. Čovjek je po sebi nevinost. Ispravnije, čovjek je neznanje. Bog je položio u nj zapovijed i zabranu. Javlja se savjest. Već je prva nevinost prožeta tjeskobom: može se izgubiti! Zabrana da čovjek ne griješi samo pojačava tjeskobu. Tjeskoba se ponutarnjuje. Napast nalijeva ulje, sloboda potpaljuje fitilj. Tjeskoba raste, i nadolazi mučnina. U njoj i po njoj mračne se svi zakuci u koje bismo htjeli pobjeći. Tjeskoba postaje »antipati-

čna simpatija i simpatična antipatija«. Razdor i muka. Plurivalentna napeta i dijalektička.

Postoji tjeskoba nevinosti, još puna slasti. Nadolazi tjeskoba grijeha, prepuna strave. Prijestup je kao bezdan. Zove i plaši. Kako je grijeh s druge strane zabrane, tjeskoba je uvijek pred nečim budućim. U stanju nevinosti počiva kao u povojima, u čarobnom trenutku između nevinosti i grijeha. Prije stvaranja i prije grijeha poznajemo ništavilo. Kraj njega je Hegel dugim umskim koracima prošao kao slijepac. Njegovu misli, opijene razvojem Cjeline, nisu vrisnule u krvi srca.

Hvaleći Hamanna, koji prozva tjeskobu »svetom melankolijom« jer čuva od pokvarenosti, Kierkegaard veli da je tjeskoba ipak nešto strašnije: njena je zipka strah i njen grob očaj. Tjeskoba nas dovoljno raslojava i ponizuje, timé je znak naše heterogenosti. Preko nje filozof želi pronaći, poput Fausta, »istinu u zlu«, U Dnevniku piše: »Tjeskoba je želja okrenuta prema onome čega se bojimo. To je simpatična antipatija. Čega se bojimo, to i priželjkujemo. Ona slabi čovjeka (kao što reče Novalis), i prvi je grijeh rođen u toj slobodi«. Ženu je zavela oholost pomiješana s tjeskobom.

Zašto je tjeskoba toliko srasla s duhom? Evo zašto. Čovjek vidi svoj sastav, trajnu napetost i podvojenost, dvostruku mogućnost, čudo izbora za i protiv (Enten - Eller, Ili - ili . . .). Čovjek je tijelo i duh, u trajanju vječnost i vrijeme, u prostoru beskraj i ograničenost, u izboru sloboda i nužda. Opozicija je i napetost, a nije sinteza i smirenje. Duh čezne za sintezom, ali je ne ostvaruje. I već je tu tjeskoba. Duh se bježi, od sebe bježi — i opet se ruši u tjeskobu. Zato je počelo tjeskobe duh, a senzualnost je njena posljedica (obrnuti Freud!). Čovjek je po tijelu životinja, odatle dolazi stid. Stid je smjesa čistog i nečistog. Tjeskoba se hrani stidom i živi na granici duha i tijela. Što je duh jači, jače osjeća svoju suprotnost — čovjekovo tijelo. Gledajući kako se tijelo pokreće i kako se raspada, duh upada u tjeskobu. (Geismer i Ruttenbeck misle da je kod Kierkegaarda, kao i kod Freuda, tjeskoba vezana sa spolnošću. Samo je put otvoren s druge strane).

Grieh je prijelaz iz neopredijeljenoga u opredijeljeno stanje preko izbora, opcije, definitive. Između nevinosti i krivičnosti širi se spektar mogućnosti. Još nisi kriv, a već gubiš nevinost. Kad si u tjeskobi grijeha, i kriv si i nisi. Miješa se osjećaj nužde i slobode. Tjeskoba žrtvu nemilosrdno napada nakon grijeha, tjerajući je u najgadniji i najnesnosniji doživljaj — i grizodušje.

Preko svakog našeg grijeha zlo nanovo ulazi u svijet. Ulazi pojačano. Postajemo padeži iste grešne imenice i vremena istog povijesnog glagola — grijeha i griješiti! Ne pitajmo mnogo za Adama, nego za se! »Pojedinac iznova započinje vrstu!« Thust je napisao: »U padanju su svi ljudi slični i jednaki!« Tjeskoba je nešto preko svih grijeha, u svim grijesima, iza svih grijeha. To je mračno srce svakoga grijeha, tajanstvena veza među svim grijesima. Ukoliko čovjek grijehom ulazi u posljednji obračun, tjeskoba postaje njegova bit. I najizgubljeniji i naj sretniji čovjek mora proživjeti tjeskobu (o čemu svjedoče prokletnici, sveci i sam Krist).

Bohlin misli da Kierkegaard pozna trostruku tjeskobu: pogansku estetsku, židovsku etičku i kršćansku religioznu. Pogani dršću pred Usudom i Ništaviom. Grčka je, recimo s Wahlom, tjeskobna pred »otsutnošću tjeskobe«. Židov je tjeskoban pred zakonom, propisom, pogreškom. Briše neosobni Usud, strahuje pred Božjom voljom. Kršćanska tjeskoba pokazuje demonijačke, genijalne i religiozno-svetačke crte. Demonijačka se tjeskoba vjenča s očajem. Prije Nietzschea, Rimbauda i Dostojevskoga Kierkegaard se spustio u taj ponor. Demonski čovjek, najmračnija zagonetka pod nebom, želi samovoljno doći do božanstva, izdići se nad sve oko sebe, biti svoj apsolutni gospodar. Taj se duh zatvara u sama sebe, ruje po sebi i štiti. Želi da bude sam u svojoj bijedi kao zvijer u duplji. Uvijek sa sobom monologizira, nikad se ne ispovijeda. Sam sebi prikriva tajne pred kojima bi se i demon zgrozio. Ograđuje se lažima, bježi od svjetla, odbacuje milosrđe. U svojoj tajni i revoltu vezan je sam uza se. Duhovito kune kad ga nešto stisne. Nešto prizna ako je pjesnik, ali voli govoriti inkognito.

Prodre li ova tjeskoba iz tijela, nahrupit će neuroze, hipohondrije, histerije. Čovjeka opsjeda ono u njemu najbestijalnije. Provre li tjeskoba iz duha, u sebi tetoši oholost i diže bunu protiv istine. Nije to tjeskoba pred zlom što ga možemo počinuti, nego pred dobrom što ga nećemo prihvatiti. Sama spoznaja Boga nalik je na onu u paklu. »Đavli vjeruju i dršću...« To je volja vlastite nevolje. Zakrene li u aktivnu pasivnost, nađe se u praznovjerju. Ode li u pasivnu aktivnost, postaje nevjerna. Uvijek je to tjeskoba pred vjerom. Bježi u rastresenost i razonodu, u nebrigu ili znatiželju, omotana u plašt pretvaranja ili skandala, progovara oholo i kukavički.

Ta se tjeskoba želi sakriti pred vječnošću. I straši se i niječe. Ističe vremenite gluposti, hvasta se umjetnošću, premješta život na nejasne staze, gubi se u intelektualnim doskočicama, usredotočuje u čisti fichteovski Ja. Želi urediti vlastitu vječnost po nacrtu Spinozina pateizma ili Fichteova idealizma. To je porazno prazna, nepromišljena, metafistofska, monotona i uz to bučna tjeskoba. Pravi revolt protiv istine, buna protiv dobrote i vjere, dosada i beznadnost. Tjeskoba pred slobodom, pred nutarnjim životom, pred Susretom i Besmrtnošću. Odatle sve njene oznake: ropstvo, nebriga, pustoš, nesklad i prekid u izrazu...

Genij živi u tjeskobi radi sebe. On i nije nešto veliko. Njegova je veličina ujedno i njegova nemoć. Borba sa sudbinom ujedno je i poraz. Njegovo je rasuio ujedno rasulo tužne sudbine. Opravdanje mu je tek vanjsko. Religiozni genij bi bio neke vrste Židova u kršćanstvu. Taj genij dršće tjeskobno pred pogreškom. Kad je pred sobom, nekako je i pred Bogom. I pred Bogom pronalazi da je grešan. Što je genij veći, jače pronalazi grešnost i obuzima ga veća tjeskoba. Znamo da je najveći religiozni genij (Krist) u neopisivoj tjeskobi. Njegova agonija kao da i ne prestaje, reče Pascal.

Genij poniženjem dolazi do slobode, istine i vječnosti. Istina počinje u slobodi, kao i sloboda u istini. Srce pruža ruku pameti! Istina se ne predaje dokazima, nego životom. Kao ni oganj naslikanim šibicama, nego upaljenom vatrom. Bogu nas ne dovlače argumenti, nego nutarnja

potreba i blizina. Augustinov nemir. Čovjeka pokreće živi interes, a ne bestjelesna i bezinteresna spoznaja. To je ono naše duboko ozbiljno. To liko ozbiljno da ne može stati u ljudsku riječ. Definicija ozbiljnog bila bi neozbiljna. U ozbiljnosti znade bljesnuti vječnost. Božji pogled, Božji prolaz, Božja prisutnost.

Sloboda je sveti osjećaj oslobođenja i prozirnosti, koji nam šapće da smo utemeljeni u Bogu i da rastemo kroz Biće. Sloboda je put u zajedništvo, u završno jedinstvo. »Ne udaljuj se, čovče, od ljudi, ma kako velik bio tvoj grijeh!« — zaklinje nas Dolores d' Arnim. Sloboda je most prebačen iznad neukusnih životnih jaruga i vodi u nebesa vječnosti.

Za nas je vječnost — trenutak. Vrijeme dobiva na težini i cijeni time što ga vječnost podržava. Bez vječnosti, na koju se oslanja i u kojoj diše, trenutak bi bio ništa. Čim je negdje tren, ondje zvoni vječnost. Paganstvo je gledalo unatrag i živjelo je od mitskog sjećanja. Židovstvo je gledalo unaprijed i živjelo je u drhtavoj nadi. Kršćanstvo živi u svjesnoj sadašnjici, koja je tkivo vječnosti. Preko trenutaka javlja se vječnost. Ona se drugačije ne može javiti. Jaspers bi vrijeme nazvao velikom šifrom. Odgonetku treba naći u vječnosti. Ako se vrijeme izgubi u nepovrat, gubi se sve. Buduće, kao i sadašnje i prošlo, za nas je inkognito vječnoga. Trenutak je igra duha na sceni sadašnjosti, ali režija dolazi iz vječnosti. Istina je da se grijeh rađa u trenutku. Ali preko trenutka dolazi i nezaboravno čudo oprostjenja. Sve se to rađa u duhu koji na tim granicama i kosinama izgara u tjeskobi. Ne time dozrijeva čovječstvo, gurano tjeskobom. Što se jače živi, to jače se doživljava i rođenje i smrt. *Opposita iuxta se posita magis elucescunt*. Tjeskoba se s kršćanstvom ne smanjuje, nego se množi i preobražava. Ona mjeri porast i veličinu savršenosti. Kad bi nam sotona otkrio sve užase grijeha i propasti, doznali bismo tajnu veličine i spasjenja. Toga nas ne može naučiti sotona, to nas je naučila tjeskoba Kristova.

Srušimo li se na dno, tjeskoba nas potpuno grabi. (Osjećamo u Kierkegaardovu raspravljanju protestantski obojenu sliku čovjeka i njegove nemoći, s velikom vjerom u Krista.) Tjeskoba čupa malenkosti, razara iluzije, razgolićuje stvarnost, hvata i diže uvis. *Per angusta ad augusta!* Čovjekovo shvaćanje potpuno dozrijeva kod uništenja i smrti. (Gulbransen slikovito reče da samo onaj zna živjeti tko je jednom bio na »Brdu Smrti«!) Naš danski mislilac ovako piše u dnevniku: »Šva mi je egzistencija uzrok tjeskobe, od male mušice do otajstva Utjelovljenja. Sve je neprotumačivo, osobito Ja. Sve je zatrovano, naročito Ja. Velika je, bezgranična moja patnja. Nitko je ne zna osim Boga na nebu, a ona me neće pomilovati. Prolazim kroz pustinje, kroz opustošene krajeve, okružen odasvud užasnim razaranjem, popaljenim gradovima, zadimljenim ruševinama, jalovim nadama (12. V 1839).«

Tjeskobu treba liječiti — tjeskobom. Otrov mora postati spasonosni serum. »Tjeskoba koja čisti zrak i sve stvara slađim, ljubeznijim, nutarnijim, iznenađujućim!« Od tjeskobe pred beskrajem oslobađa nas beskrajna vjera. Mora pasti noć da se rodi Spasitelj! Mora pasti golgot-ska tama da nam zasja sunce Otkupljenja! Kad bismo, prema Lutheru,

uništili savjest u tjeskobi, mogli bismo zatvoriti crkve i otvoriti plesne dvorane! Preko mosta uzdah idemo u domovinu vječnosti. Sve izgubiti znači sve dobiti. »Ako zrno ne padne i ne istrune...« »Tko izgubi život, naći će ga...« Na tlu boli cvate cvijet nade. S cvijetom vjere, razumije se. Oproštenje uklapa dušu u novu stvarnost: u krštenom srcu, sjetimo se Pavla, stanuju, koegzistiraju vjera i tjeskoba! Svijest grijeha stapa se sa sviješću oprostjenja!

Kršćanstvo, dakle, nije tjeskobe uklonilo, nego ju je premostilo. Sjedinilo je oprečnosti i shvatilo božanske paradokse. Vrijeme — vječnost, duh — tijelo, grijeh — milost nisu više stravične nepoznanice i nerješivosti. U tim oprečnostima putuje čovjek potpomognut Bogom. Iza transcendencije zla može u nama proključati transcendencija dobra. »Veliš: kakvo čudo! Bog stvara iz ništavila! Ali ima nešto čudesnije: Od grešnika stvara svece! (18. VII 1838).« Svi trenuci tjeskobe izvana su neukusni, kao i prozori na katedralama: iznutra propuštaju svu čaroliju sunca. Druga strana tjeskobe zove se — objavljena Ljubav Božja!

Podulje smo se zadržavali na Kierkegaardovu prikazu tjeskobe. Vidimo da to i nije fenomenologija bez dubine. To je psihološki prodor u samu teologiju tjeskobe. Opisano je njeno vrelo (grijeh), njena strava (propast), njena zakonitost (udaljenost od Boga), njeno rješenje (otkupljenje). Ta tjeskoba probija iz velike slobode, koja nas baca u prokletstvo ako ne prihvatimo Spasenja.

HEIDEGGER I TJESKOBA SVJETSKOSTI

Sasvim drugačije tumači čovjekovu tjeskobu Kierkegaardov učenik i poeta suvremene tjeskobnosti, veliki mislilac, bivši isusovački novak, Martin Heidegger. On se ne promatra pred Bogom i grijehom, nego pred svijetom i vremenom. »Sein und Zeit! Najteretnije probleme egzistencije dogledava kroz prizmu vremena.

Mnogi su uvjereni da Heidegger u posljednjim spisima nikako ne niječe Boga. »Njegova je misao s obzirom na Boga in suspensio«, napisao je Marcel. I mi držimo, protiv J. Wahla, da je stari egzistencijalni mislilac zaokrenuo prema nekoj »resakralizaciji« svijeta, pronalazeći iza sve tame i na dnu svega bitka neshvatljivo »sveto«.

Heidegger želi izložiti antropološku ontologiju tjeskobe. On je u srži antropolog i ontolog. Želi tjeskobu orisati kroz psihološka stanja. Ponajprije je luči od straha, koji nas dira nakožno i periferno. Strah je uvijek izazvan određenom prijetnjom stvari, osoba i zbivanja. Tjeskoba naprotiv nije određena bilo čime oko nas. Njezino vrelo (Wovor) nije ovo ili ono, jer je sve oko čovjeka (Dasein — Tu-bitka) bezvrijedno i zavatlano prema noćnom svršetku. Čovjek sama sebe gleda u vihoru povijesti, koji napokon okrutno gasi malu iskru. Prijetnja što drhtavicom puni cijelo biće nije tu i tamo, nego posvuda i nigdje. Ona je posvudašnja. Truje nas neotudivim osjećajem bezdomaštva i suvišnosti (Unheimlichkeit). Nema priziva ni za kakvu pomoć. Bili mi bilo gdje, osuđeni smo i izgubljeni.

Ako tjeskoba ne izbija iz predmeta u svijetu, a ipak postoji u svijetu i u nama, onda provire iz svjetskosti i svjetovnosti svijeta (die Welt als Welt). Ne moram poznavati dubina u kojima se tjeskobnost kotiče. Ipak drščim pred užasom onoga što svijet donosi. Mi se ne bismo toga hamelinski »izgubljeno pustog svijeta« bojali kad ne bismo bili u njemu osuđeni, rođeni i pokopani. Tjeskoba se diže kao otrovna magla iz naše svjetske sudbine, iz pripadnosti svjetskom redu i neumitnosti. Tako je tjeskoba ogledalo našeg načina opstanka i ujedno procjena njegove vrijednosti.

Ali čemu (Wofür) tjeskoba u srcu bitka? Zbog čovjeka samoga zbog *Daseina*. Zbog njega, ukoliko mora preokotiti sva površna stanja, sve prividnosti i spustiti se do posljednjeg korijena i opravdanja samoga sebe. Moj »In-der-Welt-sein«, moj opstanak u svijetu kao svijetu, opkoljen je i natopljen tjeskobom kao krvlju i atmosferom. Tjeskoba optičava taj »In-der-Welt-sein« kao zvijer. Ne da čovjeku da se utopi u okolini, prilikama, časovitim raspoloženjima i drugim varkama. Tjeskoba ga izvlači, osamljuje, stavlja u pričuvno stanje. Čuva ga od »Manas« od ispraznog životnog prosjeka. Stavlja ga pred stalnu dilemu: ili-ili. Tjeskoba ga gura u naručje prave slobode i slobodna izbora. Želi iz svakog srca istisnuti odlučna priznanja i roditi velika djela.

Tjeskoba ne vodi u idealistički solipsizam. Suočuje dušu s onim što je u svijetu svjetska stvarnost i za nas prava strava. To nije svijet ukoliko iskače kao punovrijedan, nego svijet s druge strane privida, u svojoj posljednjoj tami i grozoti, u Ničemu (Nichts). Već je Hegel govorio o »tiraniji ništavila« (Tyrannei des Nichts). Upravo ta mračna sjena mora istjerati čovjeka iz svakog časovitog zaklona i sigurnosti. Ljudi se i u naše vrijeme opće tjeskobe žele opojiti vizijom progresa, rada, uspjeha, društva, zabave, osiguranja. Mnogi potpuno potonu u toj baruti. Nisu dovoljno slušali velikog čuvara i pastira bitka, Tjeskobu. Ona se zbilja malobrojnim objavluje.

Kada tjeskoba iz kristalno čistog stanja padne u dnevno, pokvareno i nečisto; kad izgubi oštrinu evanđeoske soli, ona postaje obični strah i panika koja časovito, pred nekim strašnjim pojavama, prodrma svijet. Znamo što znače ratovi, opća glad, nezaposlenost, epidemije.

Heidegger logično u nama traži govor tjeskobe. Ispituje njenu perspektivu. Tjeskoba progovara kroz brigu (Sorge), kroz dosadu (Langweile), kroz očajanje (Verzweiflung) i kroz savjest (Gewissen). S nama razgovara kroz punu svijest našeg poništenja, propasti i smrti. To je »sva mogućnost apsolutne nemogućnosti ljudske egzistencije«. »Geworfenheit in der Tod«! Upravo pod tjeskom tjeskobe čovjek može, uza svu propast (trotzdem!), nešto ostvariti. Znajući da je sva osuđena na ništa, neumorno radi i grčevito se probija autentičnom savješću prema tome ništavilu!

Posljednji radovi, rekosmo, otkrivaju u Heideggerovu duhu svjetlucanje Transcendencije pod vidom i imenom svetoga, nekakva posljednjeg razloga i logosa, podloge i hypokeimenona. To bi dakle bila kao neka suvremena nostalgija za Nečim i za Nekim, makar morali proći kroz čistilište neopisive tjeskobe. Suvremeni danteovski put!

I MNOGI DRUGI PRED TJESKOBOM

Freud je našu tjeskobu izvukao iz požude, Kierkegaard iz grijeha, Heidegger iz svjetskosti. Spomenimo, kao na prolazu, da Sartre kuša tjeskobu izvući iz čovjekova obračuna sa samim sobom. I ta tjeskoba, rušeći nas u neprovjetrenu gadost i ogavnu mučninu, ne provodeći nas nikamo, zastrašujući nas posvuda, doista je prema riječima G. Marcela »angoisse cynique« (cinička tjeskoba). Puzi kao crv iz srca bitka, kroz slobodu na koju smo osuđeni. I jer ničega ne shvaćamo, sve je besmisleno. »Moja sloboda postaje tjeskobnom (s'angoisse) zato jer je temelj vrijednosti bez temelja!« Tjeskoba nema nikakva smisla. Kao što nema smisla ni smrt sama. Nije čuvar bića, kako reče Heidegger, nego njegov grobar. Grobar, kao i sama čovjekova sramotna egzistencija, koja nas guši poput krastače i ruši se bezizlazno u propast.

Jaspers naprotiv otkriva tjeskobu uspravnu na svim obrambenim točkama, u svim čovjekovim graničnim situacijama. Ona je u patnji, i vodi me s njome u jednu dublju stranu svijeta. Tjeskoba se bori s pogreškama koje me potiču na aktivnost i napredak. Počiva u samoj smrti, koja kroz relativnost lomi sve što radim. No, tjeskoba iz kuta smrti zove čovjeka da spozna svoj »istočni grijeh«, ograničenost vlastite egzistencije. Time srce prihvaća svoj sud, borbu i rad, koji nas vodi do oslobođenja po smrti, prepuštajući nas Sveobuhvatnomu, kome ne znamo ni imena ni srca, jer ga slutimo tjeskobno iz beskrajne daljine.

Albert Camus je mnogo ljudskije govorio o tjeskobi. Skinuo je njen pojam s neba, povukao ga iz daljine i prebacio u povijest, u zbivanje i opći humani proces. Kušao je otkriti unutar ljudskih odnosa zašto tjeskoba postaje toliki teret i što ona znači. Njegov »l'Homme révolté« pronalazi u pobuni lijek protiv tjeskobe, koja je u prvom redu moralna. Ljudi se tjeskobe donekle oslobađaju ljudskim, solidarnim, smionim i istomišljenim životom.

Tko da izbroji ostale mislioce zabavljene pitanjem tjeskobe? Trebalo bi obraditi Pascala, tako uzdrhtana pred beskrajem prostora, tako rascviljena u tami Getsemanija! I Newmana, kome je svijet otkrivao zlo na zlo, da sve strahote riješi kroz krv svoje savjesti i kroz nevidljive stvarnosti. I Dostojevskoga, skrivena s »čovjekom iz podzemlja« pred ljudskim pogledom, zaustavljena — kako napisao de Lubac — pred zidom budućeg besmrtnog svijeta, razdrta sumnjama Ivana Karamazova, poništena zločinom sirote Raskoljnikova! Kako prešutjeti Kafku, koji »Procesom« tjera srce na priznanje krivice koje zapravo nema? Nije li tjeskobu na mahove klasično orisao Poe, u pjesmama skicirao Baudelaire, Rilke, George, Claudel, Thompson, Lesort, Anouilh, Salacrou, Unamuno, Mauriac, Julien Green i Graham Greene? Tjeskobu rata prikazuju Bausse i Remarque, Norman Mailer i Irwin Shaw. Tjeskobu logora doznajemo iz romana Vigila Gheorgiua i Roberta Merlea. Hitchcock, Bresson, Bunuel, Cayatte bacaju na filmski ekran scene poput onih iz Jacomettijeva »pasjeg života«. Hvataju patnju vrste i tjeskobu opstanka. Julien Huxley, Jean Rostand, R. Oppenheimer, Maurice de Broglie strahuju nad suludom trkom u atomsku i biološku propast. Pokojni D. Hamarskjöld plakao je poput proroka nad mrakom koji se zgušnjava. Fr.

Dessauer otkrio je porast tjeskobe u svjetskim velegradovima. Hunter je osjetio njezin dah u drogama i degeneraciji mladeži. Mounier u cjelini i sveobuhvatnom dijapazonu vremena, kome bi odnekud trebalo vratiti nadu!

Uzmimo bilo koju povijest filozofije, umjetnosti, književnosti, znanosti i socijalne politike, povijest kultura i civilizacija. Listajmo privatne memoare ili skupne memorandumne. Ispitajmo savjest vladara ili malih izmučenih ljudi. Posvuda gdje se namjerimo na ljude dočekat će nas podjednak jauk ili šutnja kao pred smrću. Svuda isto pitanje koje ne silazi s čovjekovih usana i koje oduvijek pred prijetnjom Prirode, Podzemlja, Nepoznatoga ili Boga ruje i krvari u ljudskom duhu.

Žalimo što katolički mislioci »službene škole« nisu ovom problemu posvetili gotovo nikakve pažnje. Odveć samosvjesni da posjeduju »svu istinu i svako rješenje« nisu se htjeli prljati ovim stravičnim problemom. Ukoliko su dali svoj potpis zajedničkom nastojanju da se problem tjeskobe riješi, vidjet ćemo njihov prinos u slijedećem prikazu: Teologija rješava tjeskobu.

* * *

NAPOMENA: Pišući ove prikaze služio sam se, jasno, djelima Freuda, Kierkegaarda i Heideggera, citiranima i u ovom članku; romanima i esejima pisaca koje spominjem. Izvanredno mi je dobro poslužilo djelo *dra Marcela Ecka, L'homme et l'angoisse*, Paris, 1964. Zatim zgodna knjižica »*Ecrits sur l'angoisse*«, s izvacima iz djela kojih 14 svjetskih pisaca od Eshila do Oppenheimera, izdana u Parizu 1963. I za ovaj i za slijedeći članak mnogo dugujem knjižici *Hansa Ursa von Balthasar, Le chrétien et l'angoisse*, Paris, 1954. Treba znati da su zasad rijetke enciklopedije i leksikoni koji bi ovaj problem potanje obradili. Tako npr. najnovija i krasna »*Encyclopédie de la Foi*« nema ništa ni o strahu, ni o tjeskobi, ni o samoći.

SUMMARIUM

Quis est qui huius phoenomeni hodierni non persentit stimulos? Naturam angoris eiusque momentum philosophi examini subiicere impigre accinguntur. Extendit angor alas suas haud lucidas in omnes fere humanae vitae ac navitatis provincias. Fati cuiusdam in illo non deest praesentia, impotentiae sensus illi non alienus, timori quasi imminenti aperit ianuam ad finalem praeparans ictum. Perlustrat auctor articuli freudianum angorem libidinis colore tinctum, Kierkegaardī sensu peccati imbutum, Heideggerianum mundo ac tempore conditionatum necnon aliorum in idem concentum confluentium. Ad liberationem ducere natus est angor an ad profundiozem servitutem? Totum quasi problema saeculare mali eiusque sequelarum videtur comprehendere, unde et momentum eius non transiens, remedia quaerere haud inutile. Utinam et fructuosum!